

ВІД АВТОРА

Тему цієї повісти підказало мені шпигунство Віктора Петрова. А зацікавило мене в цьому шпигунстві незвичайне поєднання в одній особі видатного науковця — і звичайного „сексота”. Такі „парадокси” можливі, як це кожному з нас знає, тільки в „найдемократичнішій країні світу”, в так зв. „СРСР”. А що цю свою „роботу” Віктор Петров поєднував з гострими протибільшовицькими виступами, то це зробило цю тему особливо цікавою для белетриста. Ці його виступи й призвели були до того, що майже ніхто з наших людей після його звинючення довгий час не підозрівав його в шпигунській „роботі”, а як у пресі появилася натяка на це, то на його оборону виступили такі наші видатні українські діячі, як проф. І Ревгін, як Юрій Шерех, як видавець і редактор журналу „Нові дні” П. Волиняк та інші. Я не писав про це, але в душі був переконаний і таку думку висловлював у розмовах на цю тему, — що його викрали більшовицькі людилови і змарили. Та незабаром виявилася, що В. Петров не тільки живий, а ще й у чималій пошані в більшовицтва. Він працював за фахом археолога, його праці друкували, пізніше йому справили ювілей, склали для цього спеціальну конференцію, а його портрет з якомсь там ордемом на грудях появилася в пресі з підписом, що його нагороджено „за відповідальну роботу в небезпечних для його життя умовах” (цитую з пам’яті). Про його шпигунство могли свідчити й відомі нам з його перебування серед нас на еміграції факти: ношення недоречної для нього як науковця військової уніформи, згаданій (але відповідно не проінтерпретованій) у спогадах про нього Юрія Шереха факт, що він тікав від американських перевірок („скринінгів”), оповідання самого В. Петрова про „роботу” в бандерівців як „експерта” від „радянських” справ, записане (на жаль, дуже невиразно) в статті Я. Кутька „Вияснити справу Петрова до кінця” („Вільна Україна”, ч. 14 за 1957 р.). Отже, оті його виступи проти більшовицтва могли бути тільки личкуванням шпигунської „роботи”. Але й це все проблеми цієї мові теми не вирішує, бо пізніше до нас дійшла чутка (її привезли, либонь, „радянські” письменники, що приїжджали до нас для виступів), що він таки відбув у СРСР покарання —

був на засланні п'ять чи десять років. Якщо це так, то можна думати, що він був „примусовий сексот”, тобто жертва того нелюдського режиму. Та й відомо, що величезна більшість тамтешніх „сексотів” — то шпигуни не з власного бажання. (Між іншим, у словниковій частині „Енциклопедії українознавства” про цей момент у його біографії сказано делікатно: „З 1949 р. в СРСР”),

От на цих фактах та здогадах я й побудував сюжет цієї повісті. Але в образі головного героя повісті Вадима Петренка я дав лише фізичний портрет В. Петрова, — для позитивного в моральному розумінні героя В. Петров усе таки не надавався, як це видно з його повісті „Без ґрунту” (див. мою статтю „Повість про Січеслав, або Спогади мистецтвознавця”, „Нові дні”, ч. 265 за 1972 р.) та із отих спогадів Ю. Шереха. Морально повноцінні люди воліють гинути чи хсч кінчати так, як закінчив своє життя мій герой, замість щоб служити потворній поліційній державі. Інакше сказавши, мій герой — це тип примусового „радянського сексота” взагалі, а не життєвий образ В. Петрова. З огляду на це я змінив і його прізвище.

А що я не міг психологічно відірватися від того, що В. Петров, шпигуючи, обертався серед нас, то я й поєднав цю вигадку із справжніми спогадами про наше літературне та наукове життя на еміграції (таборовий період). У цих своїх спогадах я зберіг навіть справжні прізвища та псевдоніми наших письменників і науковців, як це звичайно й роблять у спогадах. Отже, ця повість — це ніби гібридний твір, як я визначив у своїх критичних статтях такий жанр. Але в мене фрагменти із спогадів цілком підпорядковані сюжетові, нічого непотрібного для розвитку дії я в цей твір не включив. Для більшої правдоподібності я подаю також справжні тексти із протибільшовицьких виступів В. Петрова за виданням: Віктор Петров — „Українські культурні діячі Української РСР 1920 — 1940 (р. р. як) жертви більшовицького терору”. В-во „Пролог”, 1959 р.

В. Ч.

**«Але, тікаючи, він майже завжди
потрапляв у гірші обставини.»**

Юрій Шерех про Віктора Петрова

(„Україна”, ч. 6, Париж, 1951 р., стор. 425)

Харків — недавня столиця України... Чи ж Харків? Оці повищерблювані зруйнованими будинками вулиці, подзьобані вирвами майдани, руїни, схожі на гостряки скель десь на Місяці, ворохи цегли, кучугури бетонової ламані! А сніг клаптями понависав на недоруйнованих стінах, позабілював рани, зробив руїни фантастичними...

Мабуть, таки він, Харків. Бо он стирчить-височіє над усім цим безладдям війни вигорілий усередині, задимлений з вікон неоковирний кістяк Будинка промисловости, єдиного на всю «Радянську» Україну хмаросягу, незграбного наподіблювання Америки. Вікна повилітали, і дим, що йшов із них, повипишував на залізобетонних стінах темні язики-плями, немов відбитки величезних долонь та порозчепірюваних пальців, а кістяк цілий, стоїть, вигнутий підковою, як мара над покаліченим містом. Ні "свої", „радянські”, підкладені перед відступом міни, ні нацистські авіябомби не змогли зрушити цього громаддя залізобетону.

На холодних вулицях людей майже не видно. А як котре й пробіжить, то боязко роззирається на всі боки, намагається ступати якнайлегше, щоб мерзлий сніг під ногами не так дуже скрипів. Хоч місто й під німецькою владою, але й німців не дуже на вулицях видно: вони не звикли до цих східних морозів. Проте вони десь є напевно, і якийсь із завойовників «східного простору» може зненацька вискочити із-за рогу, вигукне «гальт!» або й без попередження вистрілить, приставивши автомата до свого пуза.

Лякала й повиставлювана у вітринах колишніх крамниць собача морда Адольфа Гітлера, з її схожим на куряче крило чубом над вузьким лобом, дарма що під тим брунатним портретом був підпис "Гітлер — визволитель". А щоб цей «визволитель» був ще страшніший, скрізь,

на більш-менш збережених будинках, а подекуди й на руїнах повивішувано великі написи друкованими літерами: «Загрожує розстріл».

А як десь вибухне "радянська" міна уповільненої дії й висадить у повітря якусь будівлю, то тоді німці уже й свідомо полкють на «тубільців», а впійманих вішають на балконах ще цілих будинків.

Від центрального майдану й Будинка промисловости вниз — колишньою Сумською, за більшовицької влади вулицею Карла Лібкнехта, прямий шлях до вокзалу. Але й там замість вокзального будинка також тільки фантастичні руїни, подровалювані стіни й дах.

І от до цих напівзруйнованих стін величезної озії колишнього вокзалу припоз якийсь поїзд. За всіма ознаками німецький військовий, бо з нього почали вискакувати, скулюючись від холоду, переважно німецькі воїни у своїх синюватих шинельках. Підтанцювали, вимахували навхрест руками, щоб зігріватися. Проте поміж цими синюватими постатями упробідь прохоплювалися й окремі постаті в цивільному одязі, може, теж німці, а може й місцеві, «тубільці», хто їх знає. Але тільки чоловіки, жінок ані однісінької.

Один з-поміж таких новоприбулих цивільних, продержися крізь руїни вокзалу, не кинувся зразу в якомусь напрямку, а пристояв у нерішучості. Видно було, що не місцевий, бо не знав, очевидячки, куди йому йти, хотів спочатку роздивитися. Невисокий на зріст, огряднений, у досить приношеному пальті та в якійсь облізлій шапці, але "золота" оправа окулярів на короткому кушкуватому носі виразно свідчили про те, що це інтелігент. І ці окуляри, бачилося, заваджали йому, бо могли звернути на нього увагу завойовників. Їм же, як про це вони прямо казали, "тубільна" інтелігенція була непотрібна, їм потрібні були тільки раби для фізичної праці. У цьому вони наслідували своїх попередників, що донедавна володіли завойованою Україною, які також винищували "тубільну" інтелігенцію, особливо ту, що не цуралася "тубільної" мови, а залишали тільки робітників та колгоспників.

Отож прибулий цивільний, мабуть, не тільки через пекучий мороз підніс комір пальта та насунув на очі свою шапку: так він трохи заличковував свої "золоті" окуляри.

Але той же мороз так, либонь, дошкуляв новоприбулим німцям, що їм не до полювання на "тубільну" інтелігенцію було, вони швидко розбігалися у визначених їм від начальства напрямках. А одна група хоч і вишикувалася, але швидким маршем, майже підбігцем, під гавкіт-команду танцюристого старшини (ну, й мороз!) подалася головною вулицею до центру міста.

Нарешті й новоприбулий цивільний вирішив іти. Але він не пішов навпростець через привокзальний майдан. Так би його було з усіх боків видно, і він міг би стати метою націлювання для якогось німецького вартового, що, напевно, мусів на вокзалі бути. Він пішов понад вокзалом у ліву руку, а потім попід будинком пошти і там, де привокзальний майдан кінчався, завернув, знов таки ліворуч, у бічну вулицю. Ішов так досить довго. А тоді повернув у вулицю праворуч, що йшла рівнобіжно з головною.

По якомусь часі, оглянувшись, чи немає, бува, поблизу німців або й ще когось небезпечного, бережкий чоловік вийняв з кишені пальта якийсь папірець. То була, мабуть, записка з адресою, і він у неї заглянув низькооко, підштовхнувши перед тим вказівним пальцем лівої руки свої "золоті" окуляри, що з'їжджали на носі. А потім пішов далі, загрюзаючи в цій глухій вулиці в досить глибокий сніг, непротоптаний під дворами. І це було добре: глибокий сніг не скрипів під ногами.

Це була стара, вузька вулиця і, як на военний час, майже не зруйнована. Проте й на цій вулиці, хоч ще була досить рання пообідня пора, людей не було, а брами й хвіртки були позачинювані, мовчазні. Це, очевидячки, мандрівника осмілило, він навіть шапку підсунув вище, щоб не заважала дивитися. Він же тепер чимраз частіше придивлявся до брам та парадних дверей, шукаючи, видимо, потрібного йому числа, перевіряв, заглядаючи у свою записку,

Та от перед одними парадними дверми він рішуче спинився. Поправив знову окуляри, підсунувши вгору вказівним пальцем "золоту" оправу на перенісці, ще раз оглянувся, чи не йде хтось за ним, а тоді зійшов на невисокий ганок, щоб остаточно упевнитися, що знайшов те число, що його шукав. Так, це було, нарешті, те число! Чоловік знайшов поглядом гудзик електричного дзвінка і натиснув його. Раз, удруге. Відгуку ніякого! Тоді він

ударив себе рукою по лобі, згадавши, либонь, що в міс-ті ж могло не бути електрики, або якщо й була, то не для "тубільців", як це німці, він уже знав, робили в заво-йованих містах. Постояв, очевидячки, думаючи, як йому бути. Мерзло скулився, навіть потупав обережно нога-ми, щоб трохи зігріти їх. А потім ще раз обкинув погля-дом вулицю: поблизу не було нічого підозрілого.

Тепер він узяв уже навально й сильно гупати кула-ком у двері. Щось живе таки мусіло бути в цій хаті!

Справді, через деякий час за дверми почулася люд-ська хода, і обережний, ледве чутний крізь товсті двері жіночий голос спитався:

— Хто там?

— Це я! — сказав прибулий. Але, подумавши, ма-буть, що його голосу за дверми можуть не почути чи не апізнати, ще раз постукав.

Після цього дверина відхилилася, зробивши щілину на розтяг ланцюжка, і в тій щілині показалося жіноче обличчя.

Прибулець похопився заглянути в ту щілину, ска-завши:

— Це я... я... Петренко...

Двері знову причинилися, а потім уже без ланцюж-ка відчинилися. За ними, в притемненому передпокої по-казалася жіноча постать. Обое, очевидячки, за одну мить упізнали одне одного, бо прибулий чоловік без запро-шення зсередини ускочив до передпокою, а жінка поспі-шила зачинити й замкнути знову двері, щоб не впускати холоду та щоб ніхто не побачив, що до неї зайшов чу-жий чоловік.

— Катерино! — вихопилося в Петренка.

— Кого я бачу?! — зраділа й молодиця. — Вадим Платонович? Якби не голос та не сказали, що "Петрен-ко", то й не впізнала б. Це ж стільки років не бачилися! Звідки?

Петренко вхопив обіруч її праву руку (лівою вона тримала хустку під підборіддям, не встигши, мабуть, її зав'язати) і мовчки тиснув, не знаючи, що казати, як її називати — "Катериною" чи також і по-батькові. А за-потілі з холоду окуляри не давали йому змоги бачити вираз її обличчя. Тож він кинув її руку, і пальцями взяв витирати полуду з окулярів.